

Recensie over Cultuur en Migratie in Nederland, delen 2 -5

Kunsten in beweging 1980-1980. Deel 2 in de reeks Cultuur en migratie in Nederland. Redactie Rosemarie Buikema en Maaïke Meijer. Den Haag (SDU) 2004
ISBN 90 12 09776 2

De kunst van het overleven. Levensverhalen uit de twintigste eeuw. Deel 3 in de reeks Cultuur en migratie in Nederland. Redactie Wim Willems. Den Haag (SDU) 2004
ISBN 90 12 09774 6

Nabije Vreemden. Een eeuw wonen en samenwonen. Deel 4 in de reeks Cultuur en migratie in Nederland. Redactie Jaap Vogel. Den Haag (SDU) 2005
ISBN 90 12 09777 0

Veranderingen van het alledaagse 1950-2000. Deel 5 in de reeks Cultuur en migratie in Nederland. Redactie Isabel Hoving, Hester Dibbits, Marlou Schrover. Den Haag (SDU) 2005
ISBN 90 12 097753 8

‘Danke voor moi plezier’

‘Het is de Lou de Jong van de migratiegeschiedenis’, zei journalist Bart Top bij de presentatie van de lijvige laatste delen van de reeks “Cultuur en Migratie in Nederland”. Mogen de omvang en robuuste uitgave van de delen deze rake typering schragen, de gevarieerde aanpak en de veelheid van auteurs geven het geheel toch een volstrekt ander karakter dan ‘Het Koninkrijk’. Die chronologische vertelling in detail van dag tot dag neergeschreven door één auteur staat mijlenver af van deze boekenreeks. “Cultuur en Migratie” biedt caleidoscopische visies, verschillende benaderingen, talloze auteurs en onderwerpen. Te veel om allemaal te behandelen. Alle delen krijgen een korte bespreking, terugwerkend van het meest recent verschenen deel.

Het meest origineel wat betreft de aanpak is het vijfde deel, over de veranderingen van het alledaagse. De direct tot de verbeelding sprekende hoofdstuktitels, laten zien met hoeveel plezier aan dit boek is gewerkt. De hoofdstukken over cultuurvermenging door verandering van stijlen, smaken en waardeoordelen in de mode, taal, eetgewoontes, hygiëne, sport, flirttechnieken en families dragen de titels “Mooi”, “Leuk”, “Lekker”, “Schoon”, “Sterk”, “Sexy” en “Eigen”. In dit deel schrijven de auteurs een hedendaags vervolg op de lotgevallen van uitheemse goederen en gebruiken die ‘Holland-eigen’ zijn geworden. Koffie en Perzisch kledjes – het is bekend – stonden bij de introductie in de zeventiende eeuw symbool voor exotische luxe. Tegenwoordig is een koffiehuis met Perzische kledjes zelfs ‘ouderwets Oud Hollands’. Handel, fascinatie, hebzucht en toe-eigening spelen een rol in zulke processen. De centrale vraag van het boek is: hoe is de Nederlandse alledaagse cultuur de laatste vijf decennia *door de inbreng van migranten* veranderd? Cultuurveranderingen komen tot stand door een wederzijds proces dat van geval tot geval verschilt. Door het benoemen van ‘typisch eigen’ en ‘typisch anders’ worden sociale positie versterkt of grenzen tussen groepen gemaakt, behouden of juist opgebroken.

Meeslepend en grappig geschreven is het verslag van antropologe Marjo Buitelaar over haar ervaringen in een Marokkaanse hammaan in “Schoon”. De benadering van de cultuur in deze stukken is sterk antropologisch gekleurd, alledaagse gewoontes en gebruiken. ‘Toe-eigening’ door de gevestigde cultuur van ‘nieuwe’ gebruiken stuit zelden op tegenstand. Het enige voorbeeld van zulk ‘verzet’ betreft het Turkse olieworstelen, dat liever hun grote wedstrijd

niet direct onder de vlag van de Koninklijke Nederlandse Krachtsport en Fitness Federatie wilde organiseren.

De tweede reeks hoofdstukken behandelt conflicten die bij cultuurverandering een rol spelen. Zodra de gevestigde gemeenschap zich door nieuwkomers of nieuwe gebruiken bedreigd voelt, zodra nieuwkomers eigen waarden of praktijken inbrengen, komen er spanningen. Wat een culturele kwestie lijkt, wordt een machtsconflict. Zo kan het gebeuren dat autochtone Nederlanders de aparte zwemuren voor (moslim-) vrouwen niet meer zien als een van de vele 'doelgroep-zwemuren', maar als een antimoderne beperking voor de overige zwemmers. Dit conflict is het onderwerp van het hoofdstuk "Het Zwembad".

"Het Feest" behandelt de omstreden zwarte Piet in het Sinterklaasfeest. Staat zijn rol symbool voor het Nederlandse racisme of is de kritiek op zijn rol een aantasting van iets 'typisch Nederlands'? Het hoofdstuk over "De Wallen" benadert de onthutsende schemerwereld van de prostitutie vanuit de vraag naar het verschil in cultuur tussen verschillende groepen pooiers. Onderscheiden 'Loveboys' zich van de 'Pimps' en zo ja op welke wijze? De vraag naar de strijd om de publieke ruimte staat centraal in de hoofdstukken over Het plein en De Wijk, die respectievelijk het nacht en dagleven op het Haagse Hobbemaplein en de debatten over de moskeebouw behandelen. De zichtbare aanwezigheid van migranten in de openbare ruimte is ook vandaag de dag een terugkerend onderwerp van gesprek.

Het voorafgaande deel, "Nabije Vreemden", geschreven door Jaap Vogel, biedt een andere ingang tot het dagelijks leven. Vogel baseert zich grotendeels op bestaande literatuur, terwijl in de overige delen veel nieuw onderzoek wordt gepresenteerd. Het is een tamelijk zakelijk verhaal met 'wonen' als insteek. De culturele benadering is in dit deel wat minder prominent, het is eigenlijk eerder een sociaal economische geschiedenis van migratie en migranten. Naast aandacht voor wonen en samenleven, gaat het ook vaak over werk. In zes perspectieven beschrijft Jaap Vogel de meest nabije vorm van samenleven tot de meest gescheiden. Het begint met een verrassende analyse waarin adoptiekinderen uit de jaren tachtig worden vergeleken met 'vakantiekinderen' uit de jaren twintig. De vergelijking in de tijd levert ook in het hoofdstuk over inwonend dienstpersoneel uit Duitsland kenmerkende gegevens over de machtsverhoudingen in de huiselijke sfeer tussen werkgeefsters en Duitse dienstbodes, Indische baboes en Filippijnse au pairs. In de hoofdstukken over kosthuis- en pensionbewoners en over ondernemende migranten staat de geschiedenis van gastarbeid mooi beknopt beschreven. De overeenkomsten tussen Italiaanse terrazzowerkers en ijssmakers en Chinese ondernemers die zich in dezelfde periode vestigden en uiteindelijk beide via het zwaan kleef aan effect van familieleden hun restaurants tot in de kleinste plaatsen in Nederland wisten te brengen, legt een specifiek proces van migratie en integratie bloot, dat echter eerder op werken dan op wonen gebaseerd lijkt. De woonoorden voor gastarbeiders, wijken als de Bijlmermeer en Pathmos, de kampen voor Belgische vluchtelingen in de Eerste Wereldoorlog, het kampen voor joodse vluchtelingen eind jaren dertig in Westerbork, de woonoorden voor Molukkers en de hedendaagse asielzoekerscentra tonen het isolement en de scheiding tussen gevestigden en migranten. Dat dit boek in de jaren van het heftige integratiedebat rond 2000 is geschreven is aan alle kanten te merken. Alle nuances van het vage begrip 'integratie' zijn de revue gepasseerd.

Het meest ontroerend vond ik het derde deel, "De kunst van het overleven", dat bestaat uit tien levensverhalen van migranten, acht geschreven door redacteur Wim Willems. Het persoonlijke verhaal biedt een rijke bron en oneindig veel verdieping van het thema Cultuur en Migratie. Annemarie Cottaar bijvoorbeeld gaat op zoek naar het verhaal van Surinaamse schildersmodellen, zodat er meer bekend wordt over de persoon achter het model, een belangrijke toevoeging aan het kunsthistorisch perspectief. "De kunst van het overleven" is bij tijd en wijle poëtisch geschreven met talloze verwijzingen naar het innerlijke leven van de hoofdpersoon en hoe dat door de omgeving werd beïnvloed. Het voorbeeldige stuk van

Barbara Henkes “Rie Ton-Seyler: een Duitse in Nederland, een Nederlandse in Duitsland” is geen monoloog, maar een dialoog tussen schrijfster en hoofdpersoon die vol is van context en nuance. De auteur reflecteert op de reflecties van de hoofdpersoon met andere historische context zodat een werkelijk karaktervol levensverhaal ontstaat, dat een sleutel tot geschiedenis biedt. Wim Willems begint enkele interviews opvallend met een beschrijving van de relatie van zichzelf tot de geïnterviewde. Behalve de openheid en eerlijkheid die dit oplevert, maakt dit het verhaal vaak ook extra boeiend, zoals in “Lilian Ducelle: de omzwervingen van een Indische journaliste”. De grand old lady van Indisch Nederland krijgt erkenning als duizendpoot, in haar eigenheid, in de rol die ze in het leven van haar echtgenoot Jan Boon/Tjalie Robinson had, in haar kostwinnerschap, in haar werk als modeontwerpster, in haar oordeel over de Nederlandse bekrompenheid waar zij zich in de Verenigde Staten aan kon onttrekken en in haar loyaliteit ten opzichte van haar man, voor wie het Nederlands onmisbaar bleek. De mogelijkheden die migratie voor vrouwen kan bieden, komen ook sterk naar voren in het verhaal dat Wim Willems schreef over de broers Luigi en Paolo de Mas, broers uit een Italiaanse ijssalon. Hun moeder was de spil van de ijssalon in Alkmaar die haar klanten in haar eigen gemaakte Nederlands groette met de uitdrukking ‘Danke voor moi plezier’, een zegswijze die tegenwoordig in Alkmaar schijnt te zijn ingeburgerd. Door de persoonlijke introducties staat de biografie naast zijn of haar hoofdpersoon. De uitspraak dat iedere biografie ook een portret van de schrijver behelst, wordt daarmee recht gedaan. Willems had al voor het werk aan dit boek contact met vele geportretteerden, zoals met de Turkse schrijver Sadik Yemni. Sinds het midden van de jaren negentig richt hij zich steeds meer op de lezers in Turkije, in plaats van in Nederland. Waarom dit keerpunt, vraagt Willems zich af. Het antwoord is een complex verhaal over taal en verbondenheid, toelating en erkenning. Het portret dat Chris Keulemans schreef van filmmaker Karim Traïdia kan ik echt niet ongenoemd laten. Het is buitengewoon emotioneel en dicht op de huid geschreven. Echt een kunstenaarsportret, dat tegen de achtergrond van de Algerijnse geschiedenis, gaat om de strijd tussen schoonheid en vernietigingsdrift. Het verhaal van een overlever, die zonder geld en papieren met de trein in Nederland belandt en daar het een prachtig oeuvre schept, waaronder een liefdesbetuiging aan het Groninger land in de vorm van de film De Poolse Bruid. Zijn verhaal speelt – net als dat van Keulemans zelf- ook in politiek cultureel centrum De Balie in de intense jaren negentig, toen de eerste scheuren in het ideaalbeeld van de multiculturele samenleving zichtbaar werden. Het geweld in Algerije, de oorlog in Joegoslavië en de Rushdie affaire, gebeurtenissen waarin moslims als beulen en als slachtoffers figureerden, zorgden voor grote betrokkenheid van kunstenaars. Dit deel is echt een aanwinst, het levert compacte en verhelderende teksten over identiteit en transnationaliteit en doet volledig recht aan het motto waarmee het start, Coetzee’s zin ‘Elk schepsel is een sleutel tot alle andere schepselen’.

Het tweede deel “Kunsten in beweging 1980-2000” heeft dezelfde formule als het eerste deel dat de periode 1900-1980 onder de loep nam (zie eerdere recensie). Het bevat maar liefst 21 artikelen, van wisselende kwaliteit, maar allemaal gebaseerd op nieuw onderzoek over de vraag hoe de kunsten in Nederland zijn beïnvloed door migranten en omgekeerd. Af en toe zit er een overlap van namen en onderwerpen tussen en binnen dit en de andere delen. Karim Traïdia bij voorbeeld komt in dit deel opnieuw ter sprake, in een stuk van Patricia Pisters en Kaouthar Darmoni “Migrantenfilm als performance van identiteit”. Dit is een van de mindere artikelen, overladen met zware Franse theorie en onnodig jargon. Het werk van documentairemaker Hedy Honigmann, besproken door Annelotte Verhaagen, krijgt gelukkig een treffende behandeling. In haar uiteenzetting over het verschil tussen melancholie en nostalgie, omschrijft zij Honigmanns films met het Portugese begrip ‘saudade’ als ‘de aanwezigheid van het afwezige’. Een dergelijke nostalgische herinnering geeft een authentieke beleving van het verleden, vooral als deze door een persoonlijk verhaal gestalte

krijgt. De biografische benadering is sterk aanwezig in sommige artikelen van dit deel, bijvoorbeeld het stuk over theatermaker Rufus Collins (door Nelly van der Geest), beeldend kunstenaar Marlene Dumas en dichteres Elisabeth Eybers (door Ena Jansen), schrijver Hafid Bouzza (door Mohammed Benzakour) en schrijfster Astrid Roemer (door Isabel Hoving) om er maar een paar te noemen. Naast de vele kunstenaars komen onderwerpen aan bod variërend van de eerste zwarte talkshow op de Nederlandse televisie tot de rol van etniciteit bij populaire black dance of de tentoonstelling Turkse kunstenaars in Nederland. Sommige stukken worden teveel een opsomming van namen, van kunstenaars, tentoonstellingen, voorstellingen, muzikanten en dergelijke, aardig om je te herinneren als je er toevallig bij was, maar helaas levert dit weinig inzicht of beklijvende kennis op. Dat doet het artikel van Jacques Klöters over de Comedytrain wel. Klöters introduceert drie humortheorieën, die het succes van stand-up comedy kunnen verklaren. Humor als het uitlachen van een ander om zich superieur te voelen, het komische als een methode om spanningen weg te nemen en de incongruentietheorie: het verrassend zien van iets in iets anders – ook wel ‘bisociatie’ genaamd. In de comedyclub presenteert iedere ‘stand-uppers’ zich als minderheid. Het begint vaak met zelfspot, en het overdrijven van de negatieve stereotypen over de groep waar de comedian zich toe rekent. Maar dan blijkt de minderheid hier aan het woord en dus aan de macht te zijn. De vele grappen over integratie tonen dat op dit gebied veel aan het verschuiven is, volgens Klöters.

Het aardige van dit boek is dat het in kort bestek een idee geeft van actuele theorievorming in cultuur-, film-, theater-, media- en literatuur wetenschappen op universiteiten. Soms is die kennismaking prachtig geïntegreerd in het verhaal – zoals in het artikel van Verhaagen, soms irriteert het jargon. Dan komt theorie in plaats van de nodige maar altijd moeilijke reflectie over eigentijdse ontwikkelingen. “Cultuur en Migratie” als geheel is een rijke aanwinst op de migratiegeschiedenis die tot nog toe vooral sociaal economisch georiënteerd was. Concepten als migrantenroman en ballingenliteratuur komen voor en worden ook bekritiseerd. Het begrip transnationale cultuur krijgt diepgang. De dynamiek van migratie en culturele beïnvloeding krijgt alle ruimte. “Cultuur en Migratie” is een onmisbare serie voor iedereen die zich in de multiculturele samenleving wil verdiepen en de voortgaande discussie over integratie van diepgang en historisch bewustzijn wil voorzien.

Dineke Stam